

„Mélyebb kórkép tűnik fel előttem: a világháború”

(Móricz: Riportok, 1914)

Az 1900-as évek elejére a tettvágytól fűtött ember olyan mértékben folytatta a világ átformálását, hogy az már nem is ismert magára. Csekély előrelátásról tanúságot adva és rövidtávú céljait szem előtt tartva áthágta annak törvényszerűségeit, figyelmen kívül hagyta szabályait, ezzel meggyengítette önszabályozó képességét. Viszont az egyre ambíciózusabb tervek, a hatékonyságot, egyszerűséget, pontosságot igénylő elképzelések indikálták az újabb s újabb technológiák kifejlesztését. Az elmúlt száz évben többet fejlődött a tudomány, mint előtte ötszáz év alatt. Új energiaforrásokat, új nyersanyagokat állított hadrendbe az ember a már előbb említett átgondolt célok megvalósításáért.

Az ilymódon megszerzett tudást önmaga, társai, szűkebb és tágabb környezete: világa életének jobbátételére használta — gondolhatnánk, ha naívan (és ésszerűen) szemlélnénk a tényeket, és nem ismernénk a későbbi történéseket. Az előbbi felsorolásból csak az „önmaga” (és ha ezzel nem ütközik, akkor a „szűkebb környezete”) állja meg a helyét, de ezen — a kor számára elfogadhatónak, némelykor magától értetődőnek tűnő — elvek, érvek is a régi értékrendszerhez igazodtak, és nem illeszkedtek a sok *újjal* teljes világ megváltozott követelményeihez. Az egyes országok hamar felismerték, hogy céljaikat csak más hasonló országok rovására tudják megvalósítani, amely másik országok is elsődlegesnek tekintették érdekeik kompromisszumok nélküli képviselését. Az is korán nyilvánvalóvá vált, hogy az így támadt érdekellentétet nem lehet pusztán diplomáciai eszközökkel elsimítani, maradt tehát a régi, „jól bevált” háború. Az új felfedezések, a fejlettebb technikai eszközök szinte kínálkoztak arra, hogy a hadászatban is felhasználják őket.

Csak hogy az új eszközöket a régi elvek szerint alkalmazták, megsokszorozva azoknak hatását: a Nagy Háború mindaddig elképzelhetetlen veszteségeket hozott - a hatalmak által elképzelt dicsőséges győzelem helyett hullahegyeket. A szörnyű események végeláthatatlan láncolata megingatta nemcsak a csatákban részt vevő katonák, de a hátszágok polgárainak társadalmi értékekbe vetett bizalmát is.

A háborús hátszágok fontossága a harci sikerekben már régóta ismeretes volt. Viszont ezidőtájt a harcoló alakulatok zavartalan ellátása mellett a törvényhozó- és a végrehajtó hatalomnak ügyelnie kellett arra is, hogy a társadalomban amúgy is meglévő szociális, nemzetiségi és egyéb feszültségek ne váljanak ellenőrizhetetlenné. Ezt megelőzendő léptették életbe az ún. „Háború esetére szóló kivételes intézkedések”-ről szóló törvényeket - 1912/LXIII. tc. -, mely mind gazdasági, mind az általános állampolgári jogokat korlátozó rendelkezéseket tartalmazott. A törvény akkor lépett életbe, amikor háborús helyzet, vagy annak lehetősége áll fenn.

Ezek a jogszabályok jórészt a kormány jogkörének kiterjesztését tartalmazták. A törvény alkalmazásához a minisztériumnak nem volt szüksége az országgyűlés előzetes hozzájárulására: a közigazgatási feladatokat kormánybiztosok felügyelete alá rendelhette, akik a rendelkezések végrehajtásához karhatalmi segítséget is igénybe vehettek; korlátozva a bíróságokat, statáriális bíráskodást vezethet be; a sajtócenzúra, a posta, a telefon ellenőrzése révén korlátozhatja a szólásszabadságot, és betilthat mindenféle demonstrációt: politikai nagygyűléseket, tüntetéseket vagy sztrájkokat. A kormány már közvetlenül a Szerbiának adott ultimátum után élt — először a déli és a keleti megyékben, később az egész ország területén, egyre növekvő szigorral — törvényadta lehetőségeivel.

Bár a legtöbb országnak voltak előzetes tervei a háborús gazdasági élet megszervezésére, és számítottak rá, hogy a hadsereg fokozódó igényei elkerülhetetlen változtatásokat tesznek szükségessé az ipari és a mezőgazdasági termelés szabályozásában, mégis — legfőképp a háború elhúzódásából kifolyólag — már néhány hónap múltán gondot okozott mind a polgári lakosság, mind a katonák ellátása. Ennek okait két nagy csoportba sorolhatjuk: egyrészt a szállítás, másrészt a termelés hiányosságai.

A hadviselő országok vezetői régóta tudják, hogy a hadi sikerek szempontjából elsődleges fontosságú az ellenség harcoló alakulatainak utánpótlását, és — ipari termeléséhez nélkülözhetetlen — nyersanyag-beszerzését zavarni, lehetőség szerint lehetetlenné tenni. Különösen fontos ez az ásványkincsekben viszonylag szegény Németország és a Monarchia esetében. A szállítmányok egy részét vasúton szállították. Mint a szárazföldi útvonalak többségét, a vonatok biztonságát is leginkább a partizán- illetve a diverzáns tevékenység veszélyeztette. Ennek elhárítása érdekében már a háború első időszakában elkezdődött a vasutak militarizálása. A vonatokra kisebb ágyúkat, géppuskafészeket telepítettek, és a szállítmányok őrzésére szigorú fegyveres kíséretet rendeltek.

A kereskedelem másik útja a tenger. A vízi áruforgalom gátlására mindkét fél blokádot vont az ellenség számára fontos kikötők, tengersizorok, öblök köré. A kereskedelmi hajók zavartalan útja Nagy-Britanniának volt a legfontosabb, mivel gyarmataival csak ezúton tudott kapcsolatot tartani. Ez indokolta a blokádok kiépítésében részt vevő antant-hajók körében

megfigyelhető angol túlsúlyt. Így 1915. második felére szinte teljesen kiépült a német-ellenes blokádnak a La Manche-csatornán, a Gibraltári-szorosban, az Északi-tengeren és az Adrián. Az Antant egyre több árut minősített „hadi érdekeket szolgáló cikk”-nek, ezek zsákmányolását „nem tiltották”.

Ellátási szempontból a Németországgal szemben álló erők „leggyengébb lánszeme” Oroszország volt. Bár nyersanyagban és mezőgazdasági terményekben gazdag volt, mégis — alacsony ipari fejlettsége, és elavult gazdasági struktúrája révén — felszerelés és késztermékek behozatalára szorult. Ellátásának színvonalát nagyban rontotta az, hogy jórészt csak Belső-Ázsia felől érkezhettek az antant segítség, mert az amúgy is kevés, és önmagában sem elégséges tengeri kijáratot a Központi Hatalmak szigorúan ellenőrzésük alá vonták: a Boszporuszt a törökök zárták le, a balti- és a Jeges-tengeri kikötők (amelyek az év felében úgyszólván befagytak) forgalmát a német hajók és bűvárhajók akadályozták.

A háborúhoz szükséges termelést a hadviselő országok hasonlóképp próbálták szabályozni: szinte mindenhol hitelintézeteket hoztak létre, melyek kölcsönökkel segítették a haditermékeket gyártó vállalatokat; központi cégeket alapítottak, melyek felügyelték az egyes termékek gyártását, kereskedelmét (pl. Haditermény Rt., Húsipari Rt.); a stratégiai szempontú iparágakat állami monopóliumokba vonták. Az állam által ennyire szabályozott, mégis a magántőkére épülő gazdasági rendszert az állammonopol kapitalizmus. Mivel a hadigazdaság az erősebb vállalati formákat (kartell, tröszt) támogatta, ez fokozódó tőkekoncentrációt, és — főképp a hadianyagot gyártó cégeknél — nagyobb profitot vont maga után.

Mindezen intézkedések ellenére Magyarországon — és sok más hadban álló országban — a kormány már a háború első évében kénytelen volt az egyre fokozódó gazdasági terheket papírpénz-kibocsátással (az inflációt szabadjárára engedve) és hadikölcsönök jegyzésével fedezni. A mezőgazdaságban is szerkezeti változtatásokra volt szükség. Mivel a munkaképes férfiak jó részét besorozták, és az elégtelen táplálás és a betegségek miatt az állatállomány megfogyatkozott, a gépesítést nem lehetett tovább halogatni.

Az áruhiány következtében 1915 decemberében szükség volt a kenyérjegyrendszer bevezetésére. Az élelmezési, és foglalkoztatási bajokat látva a polgári jogaiban korlátozott ember „kinyílt szemmel” figyelte a frontról jövő híreket, és elégedetlenségét már a háborúpárti propaganda sem csillapíthatta. Érzései a kortárs irodalmi művekből táplálkoztak, amely művek a társadalom egészének lélekállapotától ihletődtek.

— * —

Bár a háború kitörése jórészt előre látható volt, a művészetet — ahogy a nemzet többségét — váratlanul érte. A Monarchia elég sokáig nem viselt hadat ahhoz, hogy gondolkodói figyelme

főképp a belső reformokra, a tartósan meglévő társadalmi feszültségekre terelődjön. Bízva a hadvezetés villámháborús terveiben, és az áldozatok kis számában, esélyt láttak arra, hogy a háború okozta feltüzelt légkörben felgyorsulnak a kívánt reform-folyamatok. Móricz írja egyik cikkében: „A háború segít eltörölni azt, ami idejétmúlt.”. De senki nem láthatta át — talán a tábornokok sem — a háború valódi veszélyeit, és lehetséges következményeit, mert a technikai eszközöket és a harci stratégiákat jórészt az elkövetkező években fejlesztették ki.

Mint már oly sokszor, a kormányzat propaganda-terveiben az irodalomnak központi szerepet szánt. Az ország íróitól elvárta, hogy a frontszolgálatos katonák élet-halál harcát a hősi küzdelmek ábrázolásának romantikus hagyományait követve írják meg, és, amennyire csak lehet, a győzelmek túlmisztifikálása révén feledtessék a kudarcokat. Így a harci cselekmények kezdetekor sok fiatal író elkapott a „menetszázados mámor”, bevonult a seregbe, és haditudósításokat írt haza. Az így született cikkekben azonban erősen érződik a cenzúra gátló hatása: a háború igazi mivolta nem érzékelhető bennük. Móricz is — Tisza István személyes engedélyével — a frontra utazott, de amint testközelből érzékelte a harcok kicsit sem hősi és fel-emelő mindennapjait, egészen más szellemiségű cikkeket írt, mint bajtársai: „valami mélyebb kórkép tűnik fel előttem: a vér- és acélözön, a világháború (...)”.

Az itthonmaradt írók magatartása jól tükrözte addigi magatartásukat: a kezdeti bénultság, megdöbbenés után voltak, akik a nemzeti összetartást, a győzelemben vetett hitet igyekeztek fenntartani, mások — a cenzúra szigorú korlátait feszegetve — pacifista szellemiségű írásokkal próbálták az olvasók humánus érzéseit felszítani, megint mások Arkhimédész módjára nem vettek tudomást a háborúról, és addigi hitvallásukat követve „rajzolták köreiket”. A magyar írók magatartása tehát sokban hasonlított a többi hadviselő ország íróiéhoz. Azonban egy lényeges különbség felfedezhető, amely némiképp kiemeli a honi irodalmi életet a többi közül: mind az Antant, mind a Központi Hatalmakhoz tartozó államokban fel-feltűntek — részben a központi propaganda támogatásával, részben saját előítélet-teljes érzelmeiknek hangot adva — az ellenséges államok polgárai elleni gyűlölködés, azok szokásait, életmódját, vélt vagy valós bűneit „alapul véve”, ezzel szemben a magyar irodalomban — néhány elszigetelt, és széles támogatottságú nem élvező szerzőt leszámítva — ez nem ismerhető fel.

Móricz frontlátogatásaikor megtapasztalhatta a katonák helytállását, nyomorúságos helyzetük eltűrését. De bepillantott érzéseik mélyebb rétegeibe is, melyek — dacolva a háború őrlő hétköznapijának kétségbeejtő mivoltával — oly sokszor tértek haza, és mint otthon, itt is a „mindennapos bajok”-ról merengtek, „katonái a fronton is az otthoni életet élik”. Frontriportjainak és katonanovelláinak szereplői a katonaelet jellemző alakjai: tisztek, közkatonák, civilek. Katonáinak tudata, bár teljesíti a parancsot, a háborút megtapasztalva elválik a valóságtól, és felülkerekedik rajta. Meghatározóvá válnak az otthoni, a frontról nézve idillikusnak tűnő képek: a mindennapi munka megszokottsága, a falusi élet kiszámíthatósága és a család

szeretete. Ezzel szemben a valóság csupa esetlegesség, csupa kiszámíthatatlanság. Így a külső hangok, hatások egyre inkább elhalkulnak, a tudat és a valóság közti fonál egyre vékonyabb lesz.

A korai háborús riportokban illetve novellákban még felfedezhető az a romantikus szemléletmód, amely a harcot, az anekdotikussás stíluseszközével élve, „virtuskodásként”, a férfiember számára szinte szórakozásként mutatja be. Ez később részben megszűnik, és — az események sokkal realiztikusabb ábrázolásával — marad a vér, a gyilok, a szenvedés, az elállatiasodottság; részben átalakul, tudatos szerepet kap. Ahogy a mindennapi élet valamelyest konszolidálódik, és a hadigazdaság megszorításai már éreztetik hatásukat, úgy érkeznek a frontra az otthoni nyomorról szóló hírek. A szolgálatos katona érzi tehetetlenségét: nem tud az otthoniakon segíteni, és hogy eloszlassa baljós sejtelmeit, inkább kétszeresen veti bele magát a küzdelmekbe. Azonban még így sem tudja a hazai nyomort feledni, ami még saját nyomorán is felülkerekedik: a *Kinek hogy szolgál a szerencse* szereplője éhes, fázik és sebesült, mégis azon tépelődik, hogy mi lesz, ha az anyja elkergeti a feleségét, mert az ráborította a moslékot, mert akkor az asszonynak nincs hova mennie.

A frontszolgálatos katona (ha élt még akkor) talán csak évek múlva térhetett haza. Az otthonmaradottakra ez szinte elviselhetetlen terhet rótt, amellyel csak nagy szenvedések árán voltak képesek megbirkózni. Az egyedülmaradt asszonyok, öregek és gyerekek kénytelenek voltak maguk elvégezni azokat a munkákat, amelyek azelőtt a sokéves tradíciók szerint a fiatal férfiak feladatai lettek volna. Az emiatt vívott mindennapos erkölcsi, fizikai, gazdasági küzdelmek csak súlyosbították a pénztelenségből adódó nyomort.

A tűznek nem szabad kialudni anyókéja és apókéja is a kényszerűségnek engedve végzi a ház körüli munkákat. A cím a „gyufa előtti” korok egyik legfontosabb falusi „törvényére” utal. Főleg télen, amikor nem volt mód tüzet gyújtani, és a legközelebbi faluig talán több kilométernyi út vezetett, létfontosságú volt, hogy őrizzék a falu tüzeit. A tűz szimbóluma így összekapcsolódott az élet folytonosságával, a remény fennmaradásával, a szerelemmel. Az öreg emberek átvették a fiatalok feladatait — átérték hát újra a szerelmet is. „Az élet kitört a megszokott medréből”, és ennek hatásai érezhetők az emberek lelkében: a férfiak hosszantartó hiánya érezhető az emberi kapcsolatok érzésvilágában, felbontotta a mindaddig tisztelt társadalmi normákat, szokásokat. Az otthonmaradt feleségek legtöbbször a férj családjánál laktak, gyermekeikkel együtt, a háziakkal végezték a házkörüli munkákat, és dolgoztak a földeken. Mégis sok családnál csak megtűrték a magára maradt asszonyokat, nem érezték igazi felelőséget irántuk.

A legtöbb kortárs író falusi témájú művében túlidealizáltan, a valóságtól elrugaszzkodott módon ábrázolja a parasztságot. A mindennapok monoton egyhangúsága így idilli, derűs, (sohasem volt) életnek tűnik. Ezzel szemben Móricz parasztjai nem ilyenek: nehéz életük „kemény szívet” és kemény testet kíván. Állandó pénzzavarral küszködnek, kényszerűségből a keresetnek alárendelik pihenésüket, kultúrájukat, emberi kapcsolataik javát. Életének vannak ugyan derűs pillanatai, megelégedéssel teljes percei, de napjai nagyrészt kitölti a nehéz munka. Magatartását a megszokás és a tradicionális konvenciók uralják, a zárt, önmaga törvényei betartására nagy szigorral ügyelő paraszti társadalomból szinte esélye sincs kitörni.

A századelő parasztsága által lakott települések négy nagy csoportra bonthatók: a tanya, a puszta, a falu és a mezőváros. A tanya olyan magányos településtípus, ahol egy család (esetleg szolgálóikkal együtt) él. Házuk földbirtokuk közepén áll, tehát a munkahely és a lakhely szerves egészet alkot. Erre leginkább azért van szükség, mert az általuk termesztett növények, illetve tenyésztett állatok ellátásához egész éven át tartó, mindennapos munka szükséges. Országos átlagban a tanyasiasodás az 1870-es években lezárult, kiugró viszont kecskemét és Kiskúnfélegyháza, ahol 1890 és 1930 között a kültelki lakosság megkétszereződött. A városból történő kivándorlás legfőbb mozgatója a munkaerő-felesleg, a foglalkoztatás gondjai. A tanyákon élő parasztok a egyre intenzívebb módon gazdálkodnak, alkalmazkodva a részleges elszigeteltség hátrányaihoz, kívánalmaihoz: a közlekedés nehézségeihez, a politikai ellenőrzés vonatottságához.

Másik jellemző településtípus volt a puszta. Funkcionális alapja ennek is a lakhely és a munkahely közelsége volt. Lakossága (mely 50 főtől 500-ig terjedt) mind etnikai hovatartozásukat, mind társadalmi helyzetüket tekintve teljesen homogén volt. A puszták fejlődése jórészt a jobbágy-felszabadításkor indult meg, amikor is a nagybirtokosoknak a „szabad munkaerő” alkalmazásával kellett földjeik megművelését biztosítani. Hosszú házsorok, tőlük néhány méterre istálósorok, gazdasági épületek jellemezték a puszták koncentrált település-szerkezetét. Az itt lakók előnyöket élveztek a tanyasiakkal szemben mind a koncentrálttságban (esetleg volt iskolájuk, templomjuk, kocsmájuk), mind a jobb közlekedésben, azonban hátrány volt, hogy szerves kapcsolat nem igen volt közöttük.

Az ötezer lelkesnél nagyobb, de „igazi” városnak nem tekinthető települést szokták a mezővárosok közé sorolni. Egyik fajtája a falusias mezőváros, amelyre nagyrészt jellemzőek a falu tulajdonságai. Különbség viszont az, hogy a lakhely és a munkahely kapcsolata mind nagyobb mértékben felbomlik, megszűnik a lakosok vagyoni alapú lakhely elkülönülése, több iparos telepedik le a városban. Összességében tehát ezt a típust két-három egymásbaépült falunak tekinthetjük. A kifejlett mezőváros főbb városrészei a következők: „belváros” (hivatali-kereskedelmi központ; emeletes, zárt soros épületekkel), földszintes kisvárosi lakónegyed, falusias városrész és a tanyavilág.

Az ország jó része falun élt. Bár a falu a helyi gazdaság központja volt, a (falusi) lakhely és a (kint, a határban lévő) munkahely már részben elkülönült. Lélekszámuk 200-tól 5000-ig terjedt, a felső határ egybemosódik a mezővárosokéval. A kisebb falvakban nagyobb volt a szegénység, viszont a lakosság vagyoni differenciálódása is kisebb méreteket öltött. A település szerkezete az egys gazdaságok felett is némi szervezettséget mutat. A falu központja a templom volt, messziről is jól látható tornyát útjelzőként is alkalmazták. Köré települtek a középületek: a községháza, az iskola, és a falu szellemi vezetői — a pap, a jegyző és a tanító — szolgálati lakásai. A centrumhoz tartoztak még a kocsmá, a bolt, de a gazdakör és a szövetkezet épületei is.

A falu régi hagyományokon alapuló társadalmi hierarchiája, tagoltsága nagyon mereven öröközött: a falu más-más részén laktak a magyarok és a nemzetiségiek, a katolikusok és protestánsok. A sokéves tradíciók csakúgy öröklődnek apáról fiúra, mint a társadalomban, a falusi munkamegosztásban elfoglalt helyük. A hagyományos foglalkozások annyira összefonódtak az őket űző emberek vagyoni helyzetével, nemzetiségi hovatartozásával, hogy már nevükben is egybeolvadtak vele: „Hát igenjő paprikát vettem én a szerbtől, Kovács Jánostól, mert hogy ű most a szerb, mióta nincsen szerb...”, írja Móricz a *Szegény emberek*ben. Ha a parasztság szociális és nemzetiségi tagolódását összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a parasztság módosabb rétegeiben a magyarság, míg a szegényebbek közt a nemzetiségiek számaránya a nagyobb. Ezt egyrészt maga a társadalmi tagozódás magyarázza, másrészt az, hogy a magyarok inkább a jobb, a nemzetiségek inkább a gyengébb termőképességű földeken gazdálkodtak. De a városi, nagyrészt asszimilációdott nemzetiségi és magyar lakosok közti ellentétek egycsapásra homokszemnek tündek a háború sivatagával szemben.

— * —

A magyar háborús irodalom egyik legkifelyezőbb, legmeggrázóbb, a háború értelmetlenségét, szellemtipró mivoltát legáthatóbban bemutató, kisregénybe hajló elbeszélése a *Szegény emberek*. Mint Móricz más „dolgai”, e novella is telt drámaisággal, jelentős szerepet szán benne a dialógusoknak, monológoknak. Klasszikus novella abban az értelemben, hogy a „külső”, a katona környezete számára „valóságos” történések pontos időrendben követik egymást. Azonban fő szerkesztési elve, hogy a jelen és a múlt — a frontemlékek — képei váltakoznak, befolyásolják egymást. Így — Bergson tételeit követve —, bár az „objektív idő” a műben alig néhány órát halad előre, a katona tudatának szubjektív időérzéke hosszú hadműveletként éli ezt meg.

A novella exozíciójában megismerjük a történet helyszínét, gazdasági háttérét (az inflációt, az áruhiányt), és a katona előéletét — huszonhat hónap frontszolgálat után kénytelen napszámokban dolgozni, csillapítandó családja nyomorát. A katona nevét azonban nem tudjuk meg: személye nem egyéni, sokkal inkább kollektív, sokszázezer ember érzéseit közvetíti. A

indivídum hiánya ezen felül tükrözi — az egzisztencialista szemléletmód szerint — az önmagából kifordult, elidegenedett világ és az egyes ember vészesen szűkülő kapcsolatát. A kilátástalan nyomor hatására egyre erősebb benne az elhatározás, hogy rablással szerez pénzt adóságai törlesztésére. A mind intenzívebben felidéződő háborús emlékek csak fokozzák a tehetetlenség szülte dühét. Azonban — mint ahogy az elkövetkezendőkben is — a víziókat hirtelen a reális gondolkodás, a ráció vátja fel, és az öreg időérzékét megzavarva próbál alibit teremteni magának. Csakhogy az öregnek van órája, így terve megrendül, nem sikerült „ellenőrzése alá vonni” az időt: itt felfedezhető a tragédia első előjele.

A kizemelt házhoz vezető úton egyedül halad előre. Itt hiányoznak a dialógusok, azonban a belső monológokból láthatjuk, hogy valóság és a víziók közti analógia állandóvá válik (árkon kel át — a fronton egy folyó keresztezi az útját; bozót — az ellenség tömegei stb.). Ezen felül megfigyelhetjük, — Freud iskoláját eszünkbe juttatva — hogyan veszi át a „kezdeményezést” a tudattalan a tudattól, és míg eddig valós események váltották ki a háborús emlékek felidézését, mostantól döntően megfordul ez az ok-okozati viszony. Átverekpsi magát egy akácson, és megsúrja a kezét: újabb előreutalás a gyilkosságra, és fokozza vak dühét, amelyet a parancsolás hiányából adódó elesettség érzése váltott ki belőle. A háborúban minden testi erőfeszítést megkívánnak az embertől, csak a gondolkozástól, az önálló döntéshozatal terhétől kímélik meg. Az ilymódon elgépiesített katona hazatérve is a fesőbb utasítást igényli. Amikor ez nem érkezik meg, a „nyomor kényszere” veszi át a vezető szerepet, „most a szegénység kommandíroz”.

Vargáék nincsenek ugyan otthon, de korántsem üres a ház: két gyermeküket rábízták a szomszéd kislányra. A katona képtelen az előre eltervezett módon magához venni a pénzt: a tudat csődöt mondott, a tudattalan átveszi a hatalmat. A veszélyeztetettség víziójának hatására — amelyet fokoz a kislány hanghordozása is — a katona gépies mozdulattal nyúl a vasvilláért. Amint felismeri a gyerekben az „ellenséget” furcsa mód megnyugszik és már „tudja mit kell tennie”.

Rögtön a gyilkosságot követve — az egyik legemberibb hang a gyermeksírás hatására — újra felszínre tör a szelidség és a felsíró kisgyermek iránti szánalom felülkerekedik a vízióktól vezérelt „katonán”, azonban ezt az idilli epizódot azonnal egy borzalmas emlék felidézése követi. Fojtott belső izgalom lesz úrrá rajta a gyilkosság után, amely azonban nem erkölcsi, sokkal inkább harci indíttatású. Bár tudja, hogy megölte a kicsiket, mégis a régi népszokásnak megfelelően, magához véve azt a kevés pénz, amelyet talált, a földön fekvő holttesteket látva nem lépi át őket, mert akkor „nem nőnek meg”. Ez és az, hogy a katona most már hangosan maga elé beszél, a valóságtól való mind nagyobb elszakadását jelzi.

Hazatérve, gyermekei játékát látva, újból az idilli megnyugvás vesz rajta erőt. A társadalomtól elidegenedett ember családi kapcsolatai ellenpontként jelennek meg a nagyobb közösség-

hez fűződő viszonyával szemben. Éles kontraszt vonható ezen túl a a vásár színpompás mi-
volta, mozgalmassága és az ő nyomorúságos szegénységük, de a „boldog” falusiak, a környe-
zet érzelmei, gondolatvilága és a szegény ember mély fájdalommal telt lelke között is. Az
egyetlen bővebb természeti kép, az őszi köd, a fák üressége, óbégatása is lelkiállapota kive-
tülésének tekinthető. A vásárból haza felé vezető úton — a rabolt pénz csobbanásának hatásá-
ra — elhagyja a múlt gyötrő vízióit, ténylegesen rádöbben tettének borzalmas voltára, s kilá-
tástalan helyzetére. Tudatában egyszerre ismeri fel egyéni bűnének igazságtalanságát, és a
háború értelmetlenségét, a „vér- és acélözön” tényleges okát az emberek szociális alapokon
nyugvó éles különbözőségében látja. Nem is gondol menekvésre, az elfogatást katonás fe-
gyelmezettséggel, és a tehetelenség táplálta „baromi fásultsággal” viseli.

Válogatott irodalomjegyzék

Bertényi Iván — Gyapay Gábor: Magyarország rövid története; Maecenas, 1993.

Czine Mihály: Móricz Zsigmond; Gondolat, 1970.

Galántai József: Az I. világháború; Gondolat, 1980.

Galántai József: Magyarország az I. világháborúban; Gondolat, 1964.

Kortársak Móricz Zsigmondról; Akadémiai, 1958.

Léderer Pál (szerk.): A magyar ugar; ELTE SzI, SzocPol tanszék, 1991.

Lorenz, Konrad: Ember voltunk hanyatlása; Cartafilus, 1997.

Mátyás István: Móricz novellái; Szépirodalmi, 1972.

Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában; Csokonai, 1998.

Pomogáts Béla: Politika és poétika.

Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról; Szépirodalmi, 1979.

Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században;

Szerb Antal: A magyar irodalom története.

Vargha Kálmán: Móricz Zsigmond; Szépirodalmi, 1971.

1998 decembere

Molnár Csaba